

пронирливим, жорстоким, наполегливим, він не розгублюється після першої поразки і продовжує боротися. Він – досвідчений шпигун, і його робота змушує іти трупам безневинних людей, безжально вбивати і потрібних, і непотрібних, і своїх, і чужих. У критичну хвилину, коли попсований човен безнадійно сів на морське дно, Анч та командир човна розстрілюють частину свого екіпажу, частину залишають на смерть, а самі рятуються. Читач спостерігає закам'яніле обличчя, зло примружені очі, підступні дії шпигуна. Яскраво простежується його характер на підводному човні, де він морально і фізично знущується над дітьми, не звертаючи уваги на їхній вік. Усі його вчинки спонукають до дій його прототипів. Останні з більшою силою і натхненням ведуть з ним війну.

Отже, будуючись за суворою опозиційною схемою, яка іде різними паралельними системами, даний тип героя стає основою для пригодницького твору. Створення його вимагає від письменника виділення діаметрально протилежних образів, що він і створює за допомогою контрасту. Втілення авторського задуму реалізує конструктивний тип героя, утвердження якого відбувається через випробування діаметрально протилежною силою – деструктивним типом. Перший обов'язково перетворює світ, багатий на досвід будівництва нового життя. Другий – намагається знищити його плани. Їх розрізнення відбувається за етичною, соціальною, психологічною парадигмами. Проте в будь-якому разі прочитується певна закономірність авторського письма: яким би характеристикам не підлягав його герой в емоційній, інтелектуально-розумовій чи соціальній сферах, він обов'язково постане в контрастній парадигмі: читач зіткнеться як і з конструктивним, так і з деструктивним типами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української літератури. Література періоду боротьби за перемогу соціалізму (1917-1932): [у 8 т.] / [голов. редкол.: Є. П. Кирилюк]. – К.: Наукова думка, 1970 – Т. 6. – 1970. – 514 с.
2. Кэмпбелл Дж. Герой с тысячами лицами. Миф. Архетип. Бессознательное /Джозеф Кэмпбелл. – София: ttd, 1997. – 336 с.
3. Наєнко М. Романтичний епос: ефект романтизму і українська література /Микола Наєнко. – К.: Наукова думка, 2000. – 214 с.
4. Подолинний А. Капітан дитячої літератури /Анатолій Подолинний. – К.: Знання, 1987. – 48 с.
5. Сиротюк М. Микола Трублаїні. Літературний портрет. Критико-біографічні нариси /Микола Сиротюк. – К.: Дніпро, 1960. – 167 с.
6. Літературознавчий словник-довідник /редак. колег. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
7. Трублаїні М. П. Твори: в 4 т. /Микола Трублаїні. – К.: Молодь, 1956 – Т.1. – 1956. – 601 с.
8. Трублаїні М. П. Твори: в 4 т. /Микола Трублаїні. – К.: Молодь, 1956 – Т.2. – 1956. – 576 с.
9. Трублаїні М. П. Твори: в 4 т. /Микола Трублаїні. – К.: Молодь, 1956 – Т.4. – 1956. – 580 с.
10. Фашенко В. У глибинах людського життя /Василь Фашенко. – Одеса: Маяк, 2005. – 640 с.
11. Юнг К. Архетип и символ /Карл Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 277 с.

УДК 82-311.2.

КОЗАЦЬКІ ЗВИЧАЇ ЯК ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ У РОМАНІ "ЧОРНА РАДА" П. КУЛІША

Клименко Т.Є., аспірант

Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті зроблено спробу з'ясувати роль фольклорно-етнографічних елементів як інтертекстуальних компонентів у творенні тексту "Чорна рада" П. Куліша.

Ключові слова: звичай, текст, інтертекст, ремінісценція.

Клименко Т.Е. КАЗАЦКИЕ ОБЫЧАИ КАК ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЙ ЭЛЕМЕНТ В РОМАНЕ "ЧОРНАЯ РАДА" П.КУЛИША / Житомирский государственный университет им. Ивана Франко, Украина.

В статье осуществлена попытка выяснить роль фольклорно-этнографических элементов как интертекстуальных компонентов в создании текста "Чорна рада" П. Кулиша.

Ключевые слова: обычай, текст, интертекст, реминисценция.

Klimenko T.Y. COSSACK'S CUSTOMS AS AN INTERTEXTUAL ELEMENT IN P. KULISH'S NOVEL "CHORNA RADA" / Zhytomyr state university of I.Franko, Ukraine

The article is an attempt to find out the role of the folklore and ethnographical elements as intertextual components in the creation of P. Kulish's tekst "Chorna rada".

Key words: custom, text, intertext, reminiscence.

Проблема літературно-фольклорних зв'язків тлумачилася досі в українському літературознавстві здебільшого під кутом зору народницької ідеології. Звернення письменників до "народних джерел" розглядалося як цілком закономірний процес, бо йшлося про незаперечне в ті часи: фольклор – ідейне, художнє, мовне джерело нової української літератури. У такому ключі розглядалася і проза Пантелеймона Куліша у роботах "Пантелеймон Куліш і народна творчість" О. Вертія, "Народознавча спадщина Пантелеймона Куліша" С. Галєя, "Романи Куліша" В. Петрова.

Акцент тут робився саме на ідеологічному, світоглядному аспекті "впливу" фольклору на творчість П.Куліша, звідси виводилася як похідне – художня своєрідність. Сучасний дослідник прози письменниці має поглянути на її твори передусім як на текст і визначити не лише чинники, які вплинули на його формування, а й проаналізувати саму структуру тексту. І тут для нового прочитання можуть знадобитись структуралізм і семіотика, а особливо – теорія інтертекстуальності, яка дозволяє розглядати твір як інтертекст (сукупність декількох текстів). Інтертекстуальний підхід до літературного твору дає змогу збагнути його як неповторний текст.

Мета цієї статті – з'ясувати значення і роль фольклорно-етнографічних елементів як інтертекстуальних компонентів у творенні текстів П.Куліша.

Структураліст М. Ріффатер стверджував: "Якщо хочемо сказати щось суттєве про твір, маємо трактувати його як результат свідомого творення, також і у випадку посилань на чужі тексти" [1, 354]. Написанню роману "Чорна рада" передувала величезна, копітка художньо-дослідницька робота письменника. Задум написати історичний роман виник у П. Куліша в період зацікавленості суспільства ідеями культурної самобутності українців. Він читає "Историю Малороссии" М. Маркевича, "Историю Малой России" Д. Бантиш-Каменського, твори М. Гоголя, Шекспіра. Захоплюється українськими історичними піснями, думами. Ретельно студіює історичні, етнографічні, мемуарні джерела. Детально вивчає літописи Самовидця та Граб'янки. Черпає історичні факти з російських та польських джерел. Також збирає матеріал безпосередньо з уст старих козаків.

П. Куліш першим звернувся до теми козаччини періоду внутрішньої боротьби в Україні. Аналіз тексту роману виявив конкретні традиційні форми "чужого" слова в тексті: ремінісценції, алюзії. Кількість рядків, у яких виразно або приховано звучить "чуже слово", в "Чорній раді" досить значна, тому в нашій статті зупинимось лише на ремінісценції як найбільш поширеній формі міжтекстових зв'язків.

Ремінісценція на рівні теми чітко простежується у традиції побратимства у козаків. Це звичай духовного споріднення з метою взаємодопомоги. "Се наш січовий звичай. Як не одрізняй себе од миру, а все чоловіку хочеться до кого-небудь прихилитись; нема рідного брата, так шукає названого" [2, 63]. Козаки вважали його більш сильнішим зв'язком, аніж кровним.

Традиція побратимства побутувала і в Східній Європі, в середовищі дружинного лицарства Київської Русі. Підтвердженням є твір Феодосія Печерського (XIст.) "Друге послання до князя Ізаслава Ярославовича", в якому автор закликає не "брататись" з католиками. Традиції побратимства присутні в билинах Київської Русі, зокрема "Ілля Мурамець і Святогор", і в українських казках, легендах "Котигорошко", "Ведмідь-Іванко", "Товчикаміль і Сучимотузок" та інші. У козаків цей обряд став освячуватися церквою. Кирило Тур: "...зайшли у Братство та й попросили панотця прочитати над нами із Апостола, що нас породило не тіло, а слово боже..." [2, 63].

Ідея природного розвитку людини і суспільства спонукала П. Куліша до комплексного вивчення народного світогляду і характеру. Звичай та обряди письменник вивчав з погляду етнографії, історії, соціології, художнього мистецтва. У тексті зустрічається ремінісценція-перегук між дохристиянськими та християнськими віруваннями. Звичай побратимства має глибоке коріння і є загальним для всіх народів. В стародавньому світі обряд супроводжувався клятвою і різноманітними символічними ритуалами. Побратими пили змішану з вином кров один одного, спільно вживали галюциногенний напій, ритуальну їжу, обмінювались подарунками. Ритуал відбувався по-різному, але мета була одна - встановлення штучних родинних зв'язків для консолідації військової ватаги.

Розрізняють два типи побратимства: назване і христове. Назване – історично давніший тип, спільний для усіх індоєвропейських народів. Христове побратимство супроводжувалось християнською символікою: ті, хто братались, клялися перед іконою, обмінювались натільними хрестами. Козаки братались і з чужинцями, з людьми інших національностей. Так Кирило Тур побратався із козаком-чорногорцем із балканського півострова, бо той був "добрий юнак". Побратими зобов'язувались любити, поважати один одного, рятувати від смерті. Кирило Тур: "Отож і побратався я з ним [Чорногорцем – прим. авт.] у

Братстві, так уже, щоб у нас не було се моє, а се твоє, а все укупі: щоб допомагати один одному у всякій пригоді, щоб менший старшому був вірним слугою, а старший меншому рідним батьком" [2, 65].

У романі спостерігається і ремінісценція-образ. Козаків супроводжували кобзарі, що були уособленням мудрості, моральної чистоти, духовної досконалості. У другій половині XIX століття посилюється увага до українського кобзарства як специфічного соціокультурного явища. П.Куліш був одним із перших, хто звернув увагу на необхідність вивчення феномена кобзарства. Ставлення письменника до кобзарства в різні періоди його життя і творчості було неоднозначним. Та все ж він глибоко усвідомлював виняткову роль кобзарів у духовному житті народу, у формуванні його національної свідомості. Тому уважно вивчав їх репертуар, записував думи й пісні.

У романі "Чорна рада" образ кобзаря представлений Божим чоловіком. Щоб зрозуміти інтенцію письменника, необхідно шукати "шляхи інтертексту". Горизонтальне читання тексту не дає вичерпної відповіді, тому варто відзначити позатекстуальні, літературні й культурні співвіднесення. Щодо останнього, то Ю.Фігурний у праці "Історичні витоки українського лицарства" зазначає: "Кобзарство не є виключно українським феноменом, а постає складовою частиною індоевропейського мілітарно-культурного комплексу, одним із важливих елементів якого й виступали військові співці" [3, 73]. У стародавні часи військові співці-ріші допомагали воїнам силою своїх священних гімнів здобувати перемогу над ворогом на полі бою і прославляти переможців на бенкетах. Аеди й рапсоди оспівували у своїх піснях звитяжні діяння героїв і богів, ушлавлюючи перемоги над ворогом та надихаючи молодь на подвиги. У середньовічній Європі були барди, трувери, менестрелі. Л.Залізняк переконує, що билини Київської Русі мають прямі паралелі як в козацьких думах, так і в сагах скандинавів [4, 173].

Таким чином, кобзарство виникло на підґрунті військово-лицарського дружинного епосу Київської Русі, який наслідував індоевропейські традиції.

У "Чорній раді" П.Куліша зустрічається несвідома інтертекстуальність, про яку вів мову М. Ріффатер.

Пантелеймон Куліш згадував, як йому неодноразово доводилось чути від старих людей, що в старовину з'являлися іноді на котромусь бенкетному зібранні подорожні співці. Вони впродовж кількох годин, а нерідко й усього дня займали громаду піснями про колишні часи, торкалися постатей одного гетьмана за іншим, оповідаючи про старовинні війни та пригоди.

У романі "Чорна рада" роль співця виконує Божий чоловік. "Співець героїчного минулого України" [5, 23], "кобзар" [6, 46], – такі його номінації зустрічаються у дослідників творчості письменника.

Українське козацтво постійно провадило проти ворогів бойові дії як наступального, так і оборонного характеру. А кобзарі оспівували бойові походи запорожців, їхній героїзм, хоробрість, відважність, сміливість, військову доблесть. Звідси й головна роль кобзаря – ушавлення козацького війська та залучення до лав козацтва молоді, охорона й збереження святих козацьких традицій [3, 79]. Натомість у романі Божий чоловік прагне осмислити найпотаємніші порухи людської душі у зв'язку з ходом історії. Він славить подвиги Хмельницького, оживляючи в пам'яті людей драматичні сторінки історії України, він пропагує праведний спосіб життя, прагне звеличити людську душу.

Божий чоловік був сліпим і грав на бандурі. О.Кучерук в "Ілюстрованій енциклопедії історії України" констатує: "На бандурах грали мандрівні сліпці-бандуристи, які виконували народні пісні різних жанрів - історичні, ліричні, побутові, думи, псалми" [7, 14]. Ю. Фігурний уточнює, що "сліпі бандуристи – це явище більш пізнє (XIX ст.)" [3, 81]. У більшості довідкової літератури стверджується, що кобзарі були сліпими, а зрячі являли собою виняток. Найбільш повно явище кобзарства було представлено у XIX столітті, що і послужило основою для узагальнюючого образу кобзаря.

Протилежною, але переконливою є думка О. Фамінцина, яку підтримує Ю.Фігурний. Він доводив, що гравцями на бандурі (кобзі) в українському фольклорі зазвичай постають зрячі козаки (воїни чи молоді козаци), а про сліпців-бандуристів не зустрічається жодних згадок. Це підтверджує, зазначає Ю.Фігурний, що "творцями героїчного козацького епосу, котрий виконувався під звуки кобзи-бандури, були козацькі військові співці-кобзарі, а не професійні сліпці-бандуристи, які, ймовірно, перейняли свої пісні від останніх кобзарів" [3, 80-81].

Отже, Божий чоловік П.Куліша є скоріше сліпцем-бандуристом, аніж співцем-кобзарем.

Відомо, що вивчаючи звичаї та побут кобзарів, письменник черпав матеріал з розповідей лірника Архипа Никоненка, кобзарів Андрія Шута, Миколи Ригоренка, Остапа Вересая. Їх виконавча манера зазнала трансформації під впливом історичних та культурних подій, та все ж мала етнокультурну цінність. Їх творчість впливала на письменника. Так Божий чоловік чи ненайбільше перейняв від Андрія Шута, який своє призначення вбачав в тому, "щоб нагадувати людям про Бога та благодать". Тому і репертуар його був одноманітним спрямування: псалми на честь Ісуса Христа і святих та історичні пісні. Цю думку підтверджує П.Вертей: "Таке розуміння призначення кобзарського мистецтва відносило Андрія Шута до

розряду людей особливих, що ще раз вказує на народнопоетичні джерела образу кобзаря в творчості П.Куліша, зокрема в "Чорній раді", де він зображений як Чоловік Божий" [6, 106].

Божий чоловік, будучи дуже набожним, найчастіше співає церковні псалми, у розмовах проповідує суворі норми моралі, спонукаючи слухача замислюватись над сенсом свого життя. "Співаючи пісню, до серця голосить і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить" [2, 25].

Отже, зображаючи кобзаря XVII ст. Куліш наслідує риси сліпця-бандуриста XIX ст., підпорядковуючи його образ чітко визначеним власним творчим завданням.

Таким чином, козацькі звичаї у романі "Чорна рада" П. Куліша – то не прості етнографічні замальовки, що копіюють оригінал, а художні узагальнення, вираження морально-етичних норм козаків. Уведення письменником тих узагальнень та виразних і характерних звичаєвих деталей у текст роману можна трактувати як своєрідний творчий засіб, який формує заданий історичний колорит, текстуальне тло "Чорної ради". Цей засіб можна розглядати як важливий компонент структуризації тексту роману.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мітосек З. Теорія літературних досліджень / пер. з польськ.: В. Гуменюк. – Сімферополь: Таврія, 2005. – 408 с.
2. Куліш П. Чорна рада. – К.: Веселка, 1990. – 256 с.: іл.
3. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства. – К.: ВД "Стилос", 2004. – 308 с.: іл.
4. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. – К.: Абриси, 1994. – 255 с.
5. Бандура О. Вивчення роману П. О. Куліша "Чорна рада" Хроніка 1663 року" // Українська мова і література в школі. – 1992. – №11-12. – С.21–25.
6. Вертій О. Пантелеймон Куліш і народна творчість. Статті та дослідження. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. – 120 с.
7. Ілюстрована енциклопедія України (від найдавнішого часу до кінця XVIII ст.) / Авт. тексту О. Кучерук. – К.: Спалах ЛТД, 1998. – 216 с.: іл.

УДК 821.161.2:82-3"18"

МІКРОПОЕТИКА ДУХОВНОСТІ КОЗАЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ XIX СТОЛІТТЯ

Ковпик С. І., к. філол. н., доцент

Криворізький державний педагогічний університет

У статті досліджено на рівні мікропоетики духовність козацтва в драматургії XIX століття. На рівні мікропоетики розглянуто особливості монологів, діалогів як форм вираження духовності козацтва. Визначено типи реплік, прийоми творення образів козаків в українській драматургії XIX століття

Ключові слова: мікропоетика, духовність, козацтво.

Ковпик С.И. МИКРОПОЭТИКА ДУХОВНОСТИ КАЗАЧЕСТВА В УКРАИНСКОЙ ДРАМАТУРГИИ XIX ВЕКА/ Криворожский государственный педагогический университет, Украина.

В статье исследована на уровне микропоэтики духовность казачества на материале украинских пьес XIX века. На уровне микропоэтики рассмотрены особенности монологов и диалогов как форм выражения духовности казаков. Определены типы реплик, приёмы создания образов казаков XIX века.

Ключевые слова: микропоэтика, духовность, казачество.

Kovpik S.I. MICROPOETIC SPIRITUAL KOSATSWO IN UKRAINIAN DRAMATURGY XIX c. / Kryviy Rig State Pedagogical University, Ukraine.

In the article investigates spirituality work of dramatic: especially micro-and macro poetics – as problem. The syntagma principle (micro poetics) to give possible devoted spirituality dramatis personae's concrete.

Key words: micropoetic, spiritual, kosatswo.

На думку В.Шевченка, «Козацька тема посідала особливе місце в драматургії 40-60-х рр. XIX століття. Її розкрито в п'єсах Я.Кухаренка «Чорноморський побут на Кубані», С.Гулака-Артемовського